

VINCAS RAMONAS IR VISUOMENĖ

Esti rašytojų, kuriuos retai matysi bendruomenėje; kurie laikosi nuošaliai ir leidžia laisvas valandas vienumoj. Tai nereiškia, kad jie nėra sutapę su savo laiko visuomene. Gali būti ir priešingai. Stovėdami iš šalies ir stebėdami visuomenę iš tam tikro nuotolio, jie geriau gali įžvelgti visuomenės esminius bruožus. — Tokis yra ir Vincas Ramonas.

Dėmesio vertas keleriopas jo sutapimas su visuomene.

Sueina šiemet 25 metai, kai Lietuva buvo komunistinės Rusijos pirmu kartu okupuota. Nė vienas kitas rašytojas taip greitai ir taip plačiai bei meniškai nėra atvaizdavęs to laikotarpio kaip V. Ramonas. Jis sutelkė dėmesį ne į svetimas okupacines jėgas, o į tų jėgų talkininkus, išaugusius pačioje Lietuvoje. Du jo romanai tai rodo — *Dulkės raudoname saulėleidyje*, spausdintos *Ateities* dienraštyje 1943 (knyga 1951) ir *Kryžiai*, 1947.

Kryžių siuvėjas Balaika, račius Giružis, kumetis Motiejus, bernas Kazys ir jo sesuo Julė, Kreivėno merga, yra simboliai to negausaus kaimo proletariato, kuriame okupacija rado pritarimo, kėlė vilčių — bet ne kaip svetima okupacija, o kaip socialinė revoliucija, žadėjusi turinčius pa-

versti neturinčiais, neturinčius turinčiais — kas buvo nieks, tas taps viskuo. Tačiau ne visi bernai, ne visos mergos, ne visi to proletariato atstovai žiūrėjo su pasitenkinimu. Buvo ir priešingų — Pucėtos bernas, Grūšto bernas ir merga žiūrėjo į okupaciją su nepasitikėjimu ir nuogąstavimu. Su nepasitikėjimu dėl to, kad ūkiniam vienetui, šiuo atveju Pucėtos, Grūšto ūkyje, nebuvo klasinių priešybių tarp ūkininko ir darbininko. Čia santykiai klostėsi tarpusavio susipratimo keliu, Kreivėno atveju — tarpusavio nesusipratimo ir neapykantos keliu. Kaltas dėl to buvo ne tiek darbininkas ir kumetis, kiek ūkininkas Kreivėnas. Kas kad jis vadino save pažangiu, mylėjo žemę ir gyvulį, siekė ūkinės gerovės už viską labiau; kas kad jis kalbėjo prieš Smetoną ir gyrė nematytą sovietinę santvarką, bet jis virto darbo žmogaus išnaudotoju. Išnaudotoju dėl to, kad prieš tai dar jis buvo pavirtęs žmogum be moralės, kuri remiasi Dievo pripažinimu ir išpažinimu darbais. Kreivėnas priešingai, buvo ne tik „žmogus be Dievo“, buvo kovotojas prieš Dievą... Šitokis žmogus virto „kryžium“ šeimoje, „kryžium“ socialiniuose santykiuose, „kryžium“ tautoje. Jis gamino ir klasinei revoliucijai bei svetimai okupacijai talkininkus bei atmosferą. Jis paskui pats virto savo sėtos sėklos ir išauginto vaisiaus auka.

Tas okupacijos ir revoliucijos atžvilgis — kaip savo tau-toje išaugęs „žmogus be Dievo“ padėjo kitus naikinti ir pats susinaikino, nebuvo būdingas tik Lietuvai anuo metu. Ar ne tokius pat „kryžius“ augina ir Vakarų kapitalizmo atstovai? Ir Vakaruose iš esmės ne proletariatas bėga į komunizmą, bet juos stumia ir pirmiausia patys bėga kapitalizmo atstovai — vardan ūkinės gerovės. Netgi tie, kurie nori vadintis krikščionim ir skelbiasi esą „krikščioniškos kultūros“ saugotojai...

Dulkėse... to paties pirmojo bolševikmečio laikai. Taip

pat lietuviai, ne okupantai vaizduojami. Bet čia provincijos miesto fone išskyla, kaip to miesto veikėjai sutinka okupacinį režimą. Veikėjai dvejopi — vieni su Žolynu nuėjo rezistencijos keliu, kiti kaip Norkaičiai — prisitaikymo keliu. Abeji turi savo pasirinktiems keliams pateisinimo argumentų. Veltui tuos argumentus kritikuotum. Tik gyvenimas savo vaisiais gali parodyti vieno ir antro kelio teisingumą ar suklydimą. Ramono Norkaitis prisitaikė tiek, kad jo prisitaikymas nuvedė į dukters garbės praradimą. Kur kitus nuveda — gali būti jau individualus atvejis. Tačiau faktas, kad prisitaikymo ir rezistencijos žmonių išsiskyrimas šiandien ne mažiau aktualus tarp lietuvių kaip anuo pirmojo bolševikmečio metu. Ir tai ne tik tarp lietuvių — prisitaikymo drama vyksta ir tarp tautiniu mastu, ir jos vaisiai dar tik pradeda čia vienur, čia kitur aiškėti.

Nedaug buvo rašytojų, kurie būtų sukėlę tokią kontraversiją kaip Ramono *Kryžiai*. Kai 1947 jie pasirodė, tai spaudoje buvo pratęstas ginčas tarp Kreivėno ir jo sūnaus Petro. Su Petru iš vienos pusės buvo aiškinama, kad materialistinė ir liberalistinė filosofija tiesė kelius komunizmo praktikai. Su tėvu Kreivėnu buvo piktinamasi tais, kurie taip aiškino. Piktinosi autorium dėl neteisybės liberalistinei ar socialinei ideologijai. Ginčas negalėjo privesti prie sutarimo, kaip negalėjo sutarti ir Kreivėnas su sūnum. Bet ginčas buvo ženklas, kad lietuviškoje visuomenėje ir po ano bolševikmečio buvo žmonių su Kreivėno galvojimu, buvo žmonių ir su Petro galvojimu.

To galvojimo vieną būdingą vingį gali rodyti palyginimas polemikos dėl *Kryžių* su polemika dėl A. Škėmos veikalo. A. Škėmos veikalas buvo kritikuojamas, kad jo *Drobulė* esanti nepakankamai „balta“ moraliniu atžvilgiu, kad ribojantis su pornografija. Šitas kaltinimas buvo savo ruožtu rašytojų

draugų kritikuojamas: kam kritikas nori virsti moralistu, cenzorium ir varžyti kūrėjo laisvę. Taip, kūrėjo laisvė yra idealas. Tik jis ne visada paisomas: Ramono veikalo atveju nebuvo norima pagerbti kūrėjo laisvės...

Tokis dvejopas matas tebegyvas tiek lietuviškoje, tiek nelietuviškoje visuomenėje. Tie, kurie kalba apie kūrybos laisvę sau, dažnai užmiršta apie kūrybos laisvę kitam.

Visuomenėje V. Ramonas buvo aktualus ne tik anais kontraversiniais klausimais, bet ir grožinėm vertybėm, dėl kurių jokios kontraversos nekilo. Nekilo jokios kontraversos dėl V. Ramono talento. Jis buvo tuojuo pastebėtas, kai tik pradėjo skelbti periodikoje savo noveles ir apysakas, kurios buvo išleistos knyga, vardu *Dailininkas Rauba*, 1934. Tos knygos vienas pasakojimas „Linų žiedai“ buvo išversti latviškai, švediškai, suomiškai. Kai išėjo *Kryžiai*, jie gavo Balfio premiją; jie buvo išversti angliškai ir latviškai. Vinco Krėvės premija buvo pažymėtas ir paskutinis jo veikalas *Miglotas rytas*, 1960, atskleidęs meistriškai rašytojo kūrybinės stichijos charakterį, nekeliant kontraversų.

Kūrybinio charakterio pagrinde — realizmas; viskas imta iš autoriaus patirto gyvenimo, kaimo tradicijų, psichikos, pasąmoninių virpėjimų. Įdomiausiai stebimi erotiniai pergyvenimai, kaip jie reiškiasi kaimo gyvenimo sudarytom formom.

Realistinei tikrovei rašytojo duota impresionistinė žaisminga grakšti forma su suvalkietinio humoro, ironijos atmosfera, padaro veikalą patrauklų ir su nemažėjančiu malonumu — skaitomą antru kartu. Jei pirmą kartą seki pasakojimo siūlą, tai antru kartu skaitydamas grožiesi spalvinga, skaidria formos ornamentika.

Tokis yra Vincas Ramonas, kuriam sausio 14 suėjo 60 metų amžiaus, o kūryboje perkopė per 40 metų. Per tiek

laiko davė tik keturias knygas. Bet tai, ką davė, tenka dėti tarp pačių brandžiųjų veikalų impresionistinio realizmo lentynoje.

Norėtum autoriui ir sau linkėti, kad tai būtų dar ne visas V. Ramono literatūrinis „palikimas“.